

БІРЮКОВА А. Г.,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри цивільного права № 2
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 34.01

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИВАТНОГО ТА ПУБЛІЧНОГО ПРАВА: ДУАЛІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

Статтю присвячено дослідженню питань співвідношення приватного та публічного права в Україні. Проаналізовано історичний аспект існування цієї проблеми та обґрунтування її сучасної актуальності для України, зроблено висновки, що оптимальність співвідношення приватного та публічного інтересів, можна досягти, розглядаючи проблему взаємозв'язку та взаємозалежності приватного та публічного права у дуалістичному аспекті.

Ключові слова: приватний інтерес, публічний інтерес, приватне право, цивільне право, публічне право, система права, дуалізм у праві, співвідношення приватного та публічного права.

Статья посвящена исследованию вопросов соотношения частного и публичного права в Украине. Сделано анализ исторического аспекта существования данной проблемы и обоснование ее современной актуальности для Украины, сделаны выводы, что оптимальность соотношения частного и публичного интересов, можно достичь, рассматривая проблему взаимосвязи и взаимозависимости частного и публичного права в дуалистическом аспекте.

Ключевые слова: частный интерес, публичный интерес, частное право, гражданское право, публичное право, система права, дуализм в праве, соотношение частного и публичного права.

The article is devoted to the study of issues of the relation of private and public law in Ukraine. The analysis of the historical aspect of the existence of this problem and the substantiation of its current relevance for Ukraine are made, and it is concluded that the optimality of the relation between private and public interests can be achieved by considering the problem of the interconnection and interdependence of private and public law in the dualistic aspect.

Key words: private interest, public interest, private law, civil law, public law, system of law, dualism in law, relation of private and public law.

Вступ. Сучасний розвиток державності України спрямований на європейську спільноту та світовий досвід та має тенденцію до формування та розвитку громадянського суспільства в умовах ринкової економіки, підвищенні ефективності правового регулювання індивідуальних відносин, що стосуються сфери дії приватного права, визнання особи, її прав та свобод найвищою цінністю. Протягом останніх років відбулася переорієнтація та вдосконалення законодавства України з урахуванням вимог сучасності: набрання чинності Кодексом про адміністративне судочинство, який визначає процедуру розгляду публічно-правових спорів, удосконалення Цивільного кодексу України як кодексу приватного права, розвиток міжнародно-приватної галузі права тощо. Через це проблема розмежування приватного та

публічного права в Україні, їх співвідношення та взаємозалежність із наукової перетворилась на практичну, вирішення якої потребує сучасна правова дійсність.

Слід зазначити, що існування проблеми поділу права на публічне та приватне має давню історію. Його витoki починаються ще з часів Стародавнього Риму. Спочатку цей поділ виник способом вивчення права. У судовій практиці і юриспруденції Риму розрізняли дві галузі права – публічне «*jus publicum*» і приватне «*jus private*». Римські юристи виокремили з публічного права право приватне (як протилежність праву публічному). Класичне розмежування публічного і приватного права було запроваджено римським юристом Ульпіаном (170–228 рр.), який визначив, що «публічне право стосується стану римської держави; приватне право – користі окремих осіб» [4]. Найбільша увага у ті часи приділялася приватному праву (цивільним, сімейним правовідносинам, речовому праву, зобов'язальному праву, успадкуванню). Стосовно публічного права, то воно охоплювало лише судову систему, цивільний процес, застосування позовів. При цьому певні елементи інститутів права були запозичені із грецького та єгипетського права, деякі визначалися волею чергового правителя чи склалися з місцевих традицій та звичаїв. Особливість приватного права полягала в тому, що його суб'єктами були не всі люди. Це було зумовлено тим, що Рим був рабовласницькою державою і раб, який перебував у власності рабовласника, не мав жодних прав. Права надавалися лише вільним людям, зокрема повноправними людьми визнавалися лише римські громадяни. Лише пізніше коло осіб (суб'єктів приватного римського права) розширилось [2].

Упродовж століть таке розуміння публічного та приватного права залишалось незмінним, тому лише на початку ХІХ століття це питання почали активно вивчати науковці як у Західній Європі, так і на території Російської імперії. Починаючи із зазначеного періоду і до сьогодні висунуто велику кількість теорій та визначено багато критеріїв відмежування публічного права від приватного.

Значну увагу поділу права на приватне і публічне протягом ХVІІІ – ХХ століть приділяли зарубіжні вчені і філософи, зокрема Ш. Монтеск'є, Т. Гоббс, Ф. Гегель, російські правознавці Д. Грімм, К. Кавелін, Н. Коркунов, Д. Мейер, П. Новгородцев, Л. Петражицький, Ф. Тарановський, Г. Шершеневич. Неабиякий інтерес у цій сфері викликають також роботи сучасних правознавців, зокрема С. Алексєєва, Н. Асланян, О. Беляневич, С. Васильєва, Г. Гаджієва, С. Дорохіна, М. Сібільова, Ю. Тихомирова.

Публічне і приватне право традиційно вважають наскрізними лініями правового розвитку романо-германської сім'ї. Для неї історія цих понять – історія всього права. Це зумовлено впливом римського права, від якого романо-германське право успадкувало таку класифікацію норм [5].

Радянська правова доктрина повністю відкидала концепцію приватного права (несумісну із природою соціалістичного ладу). Після Жовтневої соціалістичної революції 1917 року поділ права на публічне і приватне було скасовано, адже такий поділ вважався не сумісним із природою нового ладу та економічними засадами держави, яка не визнавала приватної власності й приватного права та приватних взаємовідносин. Такий порядок не міг не вплинути негативно на складний у СРСР механізм правового регулювання: держава мала право втручатися в приватне (тоді – особисте) життя громадян, не забезпечувалися демократичні права і свободи та обмежувалася правоздатність у майнових правовідносинах тощо [2]. Радянська юриспруденція, відмовившись від ідеї поділу права на публічне і приватне, одночасно позбавила поняття «приватне право» властивого йому змістовного наповнення. В умовах відсутності чітко оформленої структури системи права приватне право ототожнювалось із правом цивільним, використовуючи дані поняття синонімами: «пануючим розподілом права є двозначне на а) право приватне або цивільне; б) право публічне» [11].

Із розпадом Радянського Союзу та становленням незалежності України розпочався новий етап побудови конструкції системи права. Закономірно, що в юридичній науці відродився і підхід до поділу права на приватне і публічне. Убачалось, що повернення до розподілу права на приватне та публічне повинно суттєво перебудувати сферу соціальних моти-

вацій, прискорити розвиток приватноправових основ та одночасно послабити публічність та публічно-правове регулювання, особливо у сфері економічних відносин і вільного ринку. Публічне і приватне право – це, з одного боку, суперечливі, а з іншого – взаємозалежні грані права. Сьогодні правові системи багатьох цивілізованих країн ґрунтуються на принципі поділу права на приватне й публічне (ФРН, Франція, Італія, Іспанія та ін.). Світова юридична наука визнає поділ права на приватне й публічне певною мірою умовним, але необхідним. Сутність цього поділу права полягає в тому, що в кожній системі права є норми, які покликаються забезпечувати загальнозначущі публічні інтереси, тобто інтереси суспільства, держави в цілому, а є норми, які захищають інтереси окремих осіб, зокрема приватних власників. Тому сфери суспільних відносин, які пов'язані з державними або приватними інтересами, є предметом регулювання публічного і приватного права.

Одним з основних чинників, який ускладнює поділ права України на публічне та приватне право, є відсутність єдиних критеріїв, за якими можна було б провести чітку межу між публічно-правовими і приватноправовими відносинами. Так, на думку деяких сучасних українських учених, критерієм розмежування на приватне та публічне право переважно знавці мають державні інтереси, правовий статус її органів, посадових осіб, а також регулювання відносин, що відрізняються вираженим суспільним характером; для приватного права основним є інтерес окремих осіб [7]. На думку О. Банчука, встановленню приватності чи публічності відносин допоможе розгляд публічного та приватного права не як відокремлених систем, між якими проведено різку межу, а як сукупності суспільних відносин, які постійно переходять з однієї якості в іншу та об'єднані в єдину систему нормативного регулювання (теорія єдності системи права). Він вважає, що під час розмежування публічних і приватних відносин потрібно враховувати комплекс критеріїв: 1) відмінність суб'єктів відносин; 2) розрізнення правового становища учасників відносин; 3) відмінність у методі регулювання правовідносин; 4) відмінний характер правового захисту прав [1].

У навчально-методичній літературі зустрічаються й інші думки. Наприклад, пропонується серед критеріїв віднесення норм до приватного чи публічного права виділяти: 1) інтерес; 2) предмет правового регулювання; 3) метод правового регулювання; 4) суб'єктний склад [8].

Установлення єдиного підходу до критеріїв поділу права на приватне та публічне необхідне для з'ясування меж втручання держави (публічної влади) у інтереси особи, а також впливу на систему права взагалі.

Між публічним і приватним правом нема неперехідних кордонів. Вони взаємопов'язані між собою. Ті функції, які вони виконують, відповідають інтересам усіх. Тому приватне право фактично не існує без публічного, оскільки публічне покликане охороняти і захищати приватні відносини. Приватне право ґрунтується на публічному, без якого воно могло б бути знецінене. Окрім того, в процесі історичного розвитку грані між ними в низці сфер суспільного і державного життя стираються, виникають змішані публічно-правові і приватноправові відносини (наприклад, щодо питань соціального, трудового та іншого права). Водночас сьогодні публічне і приватне право лишаються фундаментальними вихідними частинами дійсно демократичної правової системи. Але сучасна система права України характеризується недостатнім розвитком приватного права, оскільки тривалий час головна увага приділялася здебільшого розвитку публічного права. Тому є тенденція підтримки пріоритетного розвитку саме приватного права – умови наближення українського права до стандартів західної традиції права [6]. Так, у деяких джерелах зазначається, що, незважаючи на рівноцінність та взаємозв'язок між приватним і публічним правом, «...підвищена увага все ж таки повинна бути приділена приватному праву, оскільки саме воно (поряд чи у поєднанні з правами людини) відображає головні процеси, пов'язані зі становленням системи суб'єктивних прав, які відкривають гарантований простір для власної активної діяльності людей, їх творчості, ініціативи...» [3]. Підкреслюючи виняткову роль цивільного права (як центрального розділу права в країнах романо-германської сім'ї), Р. Давид зазначав, що істинним правом залишається приватне, що формування юриста може бути забезпечено лише вивченням цивільного права [6].

Також Р. Майданик зазначає, що прихильники господарського права вважають поділ права на публічне і приватне (в будь-якому разі, у сфері підприємництва) явищем, що віджило себе.

Зрозуміло, в сучасних умовах не можна провести чіткої межі між публічним і приватним правом, розташувавши його по той чи інший бік галузі позитивного права. Спроби розкидати існуючі галузі за цими сферами, які робляться сьогодні окремими авторами, є непродуктивними. Багато нових галузей права є «сплавом» різних елементів (публічних, приватних, публічно-приватних, приватно-публічних). Низка галузей, які без особливих сумнівів зараховуються до приватного права, мають публічний початок. Процес взаємопроникнення проявляється у розширенні використання публічно-правових засад у сфері регулювання відносин власності, договірних зв'язків, з одного боку, та одночасно застосування приватноправових інститутів для реалізації публічних цілей. У свою чергу, цивільно-правові конструкції поширюються на традиційну сферу публічного права, що є процесом «цивілізації» публічних відносин. У публічному праві інколи застосовуються методи координації у відносинах між органами державної влади, договір починає застосовуватися не лише в міжнародному публічному праві, а й у національному праві України.

Приватноправовий початок переконливо присутній у правових галузях, які належать до сфери публічного права, зокрема у всіх процесуальних галузях. Основи приватноправового регулювання суспільних відносин визначаються Конституцією, тому конституційне право зачіпає ту чи іншу сфери, складає спільну базу, виражає не тільки публічні, але і приватні інтереси, погоджує і приводить їх у єдину систему.

На нашу думку, незважаючи на процеси взаємопроникнення публічного і приватного права, дуалізм права продовжує існувати. Дуалізм – (від лат. dualis подвійний) філософська теорія, що допускає в будь-якій галузі два незалежних і непідпорядкованих одне одному початків. У більш широкому сенсі дуалізм – це співіснування двох різних і тотожних одне одному принципів.

У сучасній юридичній науці всі дослідники формально визнають існування двох сфер права – приватного і публічного. До того ж український учений М. Сібільов висловив думку про те, що нормативні засади визнання поділу права на приватне та публічне містяться у Конституції України, зокрема у статті 3 наголошується на тому, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю, а головним обов'язком держави, яка відповідає за свою діяльність перед людиною, є утвердження і забезпечення її прав і свобод. Саме права і свободи людини та гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави [10].

В. Селіванов також зазначає, що будь-які демократичні трансформаційні процеси у державі, сучасні перетворення у вітчизняній юридичній науці мають забезпечувати реалізацію одного з головних публічних інтересів – визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності та безпеки найвищою соціальною цінністю шляхом захисту її прав та свобод, узгодження як загальних приватних інтересів, так і приватних та публічних інтересів між собою. Якісно новою метою суспільного поступу України має стати безпосереднє благо держави, а добро для кожної людини [9].

Теорія поділу права на публічне та приватне є багатоаспектним явищем, яке має як теоретичну, так і практичну цінність. Одночасно проблема співвідношення приватного і публічного права важлива тому, що її розв'язання дозволить вирішити значну кількість актуальних практичних питань, зокрема можливих меж втручання держави в економіку та приватне життя осіб тощо. Сьогодні правові системи багатьох цивілізованих країн ґрунтуються на принципі поділу права на приватне і публічне. Світова юридична наука визнає поділ права на приватне і публічне певною мірою умовно, але водночас як необхідне. Протиставлення публічних і приватних інтересів у державному регулюванні правовими засобами є неприпустимим, оскільки саме шляхом упорядкування публічно-правового регулювання приватноправових відносин можливе досягнення оптимального співвідношення публічних і приватних інтересів.

Висновки. Отже, оптимальність співвідношення приватного та публічного права, з точки зору дуалізму, полягає у взаємозв'язку та взаємозалежності, а також встановленні рівноваги та справедливого балансу приватного та публічного інтересів для досягнення сучасних завдань України.

Список використаних джерел:

1. Банчук О. Проблема розмежування публічного і приватного права у правовій думці України XIX – початку XX століття: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; Інститут законодавства Верховної Ради України. Київ, 2007. 214 с.
2. Борисевич С. Публічне право, політика та управління в Україні. Науковий вісник Академії муніципального управління: Серія «Управління». URL: irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe.
3. Бошицький Ю., Чернецька О. Реформування національної правової системи в контексті формування європейського правового простору // Юридичний вісник України. 2009. 5–18 грудня. № 49–50 (753–754).
4. Дигести Юстиніана. Т. 1: Пер.с лат. / Отв. ред. Л. Кофанов. Москва: Статут, 2002.
5. Дорохин С. Деление права на публичное и частное: конституционно-правовой аспект. Москва, 2006. С. 2.
6. Майданик Р. Право України: дуалізм і система. Приватне право України. № 1. 2013 р. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?
7. Нечай А. Проблеми правового регулювання публічних фінансів та публічних видатків. Чернівці, 2004. 264 с.
8. Публічне і приватне право. Теорія держави та права. Бібліотека онлайн. URL : <http://readbookz.com/book/176/5808.html>.
9. Селіванов В. Приватноправові засади розвитку вітчизняної юридичної науки. Право України. 2001. № 3 С. 21–32.
10. Сібільов М. Роль Конституції України у формуванні системи права та кодифікації законодавства // Теоретичні та практичні питання реалізації Конституції України: проблеми, досвід, перспективи : мат. наук.-практ. конф. Харків, 1998.
11. Шершеневич Г. Общая теория права. Т. 2. Выпуск 2, 3, 4. Москва: Изд-во «Юридический колледж МГУ», 1995.

